

Ontmoeting Magdeburg - Groningen 2011 12 t/m 15 april 2011

Na het Nederlandse bezoek aan Duitsland in 2009 was dit voorjaar Groningen aan de beurt om de contacten tussen Magdeburger en Groninger senioren te organiseren. Als thema hadden we gekozen voor de negentiende-eeuwse sociale experimenten in Frederiksoord en Veenhuizen, als interessante momenten in de sociale geschiedenis van Nederland.

Veenhuizen

Op 12 april arriveerden de deelnemers uit Magdeburg per trein in Assen, opgewacht door een hele groep Nederlandse deelnemers. Het was een warme begroeting met oude bekenden van vorige ontmoetingen in het kader van de Grenskontakte.

Per auto reden we door mooi Drenthe naar het voormalige gevangenisdorp Veenhuizen, waar de gasten drie nachten zouden verblijven in het fraai verbouwde hotel Bitter & Zoet. Daar volgde na een aperitief een uitstekend diner.

Eén van de gebouwen van Bitter & Zoet deed oorspronkelijk dienst als hospitaal van de strafkolonie. De naam is één van de vele stichtelijke spreuken die in de gevels op het terrein bewaard zijn gebleven. Veel gebouwen zijn na jarenlange verwaarlozing gerestaureerd. Meerdere ervan herbergen een toeristische attractie, al dan niet gebaseerd op hun historische functie.

De volgende dag begon het echte programma. Enkele sprekers zouden vanuit verschillende invalshoeken deze aspecten van onze sociale geschiedenis belichten. Maar eerst begonnen we met een rondrit in de 'boevenbus', voor een eerste indruk van de grootte en de opzet van de voormalige onvrije kolonie. De rondleider, Jan de Maar, doorspekte zijn toelichting met veel humor, maar ook noemde hij het leed van veel mensen die er ondergebracht werden. De katoenspinners, waar tussen 1830 en 1834 heel jonge kinderen aan het werk gezet werden en stierven, was daar een triest voorbeeld van.

We bezochten de protestantse Koepelkerk van 1825/26, waar nog regelmatig concerten gegeven worden, en het katholieke kerkgebouw van 1893. Van 1839 tot 1890 was er ook een

synagoge; voor ieder geloof werd gezorgd. Op de voormalige begraafplaats werden grote aantallen bewoners anoniem begraven.

Werelderfgoed

Na een uitgebreide lunch vertelde de historicus Dr. Michiel Gerding, gespecialiseerd in de geschiedenis van Drenthe, over de opzet van het dorp Veenhuizen, dat een uitbreiding was van de eerste kolonie in Frederiksoord.

In Veenhuizen werden alcoholisten, armen, bedelaars en alleenstaande moeders, maar ook wezen, ondergebracht in de zogenaamde 'gestichten'. Soms leefden wel 1500 mensen in één gebouw. De meeste bewoners waren afkomstig uit de grote steden en moesten heropgevoed worden was de opvatting.

In haar boek *Het pauperparadijs* beschrijft Suzanna Jansen enkele kenmerkende gevallen.

De opzet van dit gevangenisdorp is uniek in Europa en dat is dan ook de reden dat het genomineerd is als Werelderfgoed bij de Unesco. Het was uniek omdat het niet kerkelijk opgezet was, maar door een nationale organisatie die gefinancierd werd door lokale afdelingen en gemeenten die betaalden voor de heropvoeding van hun armen en paupers.

Dr. Gerding legde uit dat er twee soorten erfgoed bestaan: immateriële en materiële. Tot de eerste categorie behoren tradities, festivals, beeldende kunst, traditioneel vakmanschap. Ook het gedachtegoed van Johannes van den Bosch valt in die termen voor nominatie.

Materieel erfgoed zijn gebouwen, bruggen, landschappen. Veenhuizen maakt een goede kans doordat er veel authentieke gebouwen bewaard gebleven zijn. Daarnaast is er een uitstekende documentatie, met onder meer alle namen en gegevens van de mensen die er gewoond hebben. Er leven nu in Nederland 1,6 miljoen afstammelingen van de mensen die daar verbleven. Het provinciaal archief in Assen beheert 400 strekkende meter documenten en ook op het internet is informatie te vinden.

De avond brachten we in gezelligheid en met muziek door in een voormalige boerderij op het terrein, het 'inloopatelier' Coco Maria.

Frederiksoord

De tweede dag stond in het teken van De Koloniehof in Frederiksoord, waar we met een bus heen gebracht werden. De directeur, Jan Mensink, gaf ons met beelden een duidelijk inzicht in de opzet en geschiedenis van de Maatschappij van Weldadigheid.

De Maatschappij werd gesticht door een commissie van vooraanstaande burgers, met als drijvende kracht Johannes van den Bosch (1780-1844), vertrouweling van koning Willem I, Tweede Kamerlid, Minister van Staat en Gouverneur van Nederlands-Indië. Hij was een gedreven, visionaire idealist, die geloofde in de maakbare samenleving.

Nadat Napoleon was verslagen heerste in Nederland grote armoede, er waren misoogsten en de uitvinding van de stoommachine veroorzaakte werkloosheid in de lakenindustrie. Van den Bosch vond dat er iets gedaan moest worden aan de verpaupering van de steden met de vele bedelaars, dronkelappen en vondelingen en de daardoor ontstane overlast voor de burgers.

De kern van zijn oplossing bestond uit het bieden van huisvesting, arbeid en scholing in op te richten landbouwkoloniën in Drenthe, waar de grond beschikbaar en goedkoop was.

Hij zocht financiers voor zijn plannen. Dat verliep voorspoedig. Veel burgers, gemeenten en een Joods genootschap waren bereid geld te geven om verlost te raken van de overlast. Er ontstond een euforisch enthousiasme om 'natuurgenoten' te verheffen. Al snel was er voldoende geld om grond te kopen en huisjes te bouwen op het landgoed Westerbeeksloot. De zoon van koning Willem I, prins Frederik, werd voorzitter van de in 1818 opgerichte Maatschappij van Weldadigheid; naar hem werd Frederiksoord vernoemd.

Resocialisering

De drijvende gedachte achter de kolonie was resocialisering door heropvoeding. Waar Van den Bosch zijn idealen vandaan had is niet helemaal duidelijk, wellicht van het Utopisme, een stroming die ook in die tijd vertegenwoordigers had.

Aanvankelijk werd alleen landbouw gebruikt om de armen op te voeden. Na een barre reis per boot en ossenkar naar Drenthe kreeg elk gezin een huisje en ongeveer een hectare land toegewezen om te bewerken. Van de opbrengst konden ze inkopen doen in de koloniewinkel en het verplichte lidmaatschap van het 'ziekenfonds' betalen. Het gebruik van alcohol was verboden, maar moeilijk te bestrijden. Degenen die de regels te vaak overtraden, werden naar de strafkolonie Veenhuizen of, erger nog, de gevangenis in Ommerschans gezonden.

Voor de kinderen werden scholen gebouwd, het volgen van onderwijs was verplicht, 83 jaar voordat de eerste leerplichtwet in Nederland ingevoerd werd!

Later werden de kinderen ook geschoold in ambachten zoals manden vlechten, naaien en schoenen repareren. Doordat ze leerden lezen en schrijven in tegenstelling tot veel armen in de steden, konden ze later zelfvoorzienend worden in de maatschappij buiten de kolonie.

Het resocialiseringsdoel werd lang niet altijd bereikt. Sommige bewoners vonden het leven in de kolonie zo aantrekkelijk dat ze zich na ontslag opnieuw misdroegen, om zo snel mogelijk weer terug te kunnen.

Lotgevallen

's Middags volgde een lezing van Wil Schackmann, schrijver van het boek *De Proefkolonie*, een boeiend verhaal aan de hand van de verslagen uit de archieven. Hij vertelde over het verloop van de opkomst, de reddingspogingen en de uiteindelijke neergang van het ideaal van Van den Bosch, die in 1844 teleurgesteld overleed. Geldgebrek werd een aanhoudend probleem, onder andere door de Belgische opstand in 1830 en het aftreden van Willem I in 1840. De staat nam in 1859 alleen de gestichten in Veenhuizen en de gevangenis Ommerschans over, er werd veel veranderd en gebouwd. Uit die tijd stammen de bijzondere namen op de gevels.

In Frederiksoord werd gereorganiseerd om de landbouw rendabeler te maken, men maakte grotere kavels en legde productiebossen aan. Toch bleef de sociale opzet in stand. Er kwam

een hospitaal en een bejaardenhuis. In 1884 werd er een Tuinbouwschool gesticht, die bestaan heeft tot 2005. Veel kolonisten bleven er wonen en werken omdat het buiten de kolonie slechter was.

Wil Schackmann vertelde talrijke anekdoten uit de dagelijkse realiteit, het strenge regime, het verzet daartegen en de strenge straffen die werden uitgedeeld voor, in onze ogen, kleine vergrijpen. Kwajongensstreken, zoals het gooien met stenen en het zingen van ongepaste liederen: twee tot vier dagen op water en brood. Voor het gebruik van alcohol en zoetwaren, evenals voor het verpatsen van beddengoed: acht dagen. De vrouwen die ongetrouwd zwanger werden, ook als dat uit liefde gebeurde, moesten trouwen maar werden toch verbannen naar de Ommerschans, waar het regime streng was. De man kreeg geen straf. Dit alles om 'de driften van de armen' te beteugelen.

De problemen namen toe en de grote idealen van maakbaarheid gingen aan geldgebrek ten onder, de realiteit was weerbarstiger dan verwacht. Die maakbaarheid bleek dan weliswaar een utopie, maar het experiment was daarom nog niet nutteloos. Het was een belangrijke aanzet tot het denken over onze sociale voorzieningen.

Al met al waren het interessante lezingen die een goed beeld gaven van manier waarop men toen aankeek tegen het begrip weldadigheid.

Groningen

De laatste ochtend ging het per auto naar Groningen, waar verschillende hofjes bezichtigd werden. Het geheel werd afgesloten met een lunch in het historische Schimmelpenninck Huys. Onder de maaltijd werd alweer enthousiaste plannen gesmeed over wat we met elkaar over twee jaar zouden kunnen doen in de omgeving van Magdeburg. Een geslaagde ontmoeting dus, die een vervolg zal krijgen.

A. Frederiks